*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
*Journal of Sakarya University Faculty of Theology*

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535
Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 43, Yıl/Year: 2021 (Haziran/June)

# Vahdettin Işık. *Said Halim Paşa: Bir Islah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri.* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, 156 s.

**Değerlendiren/Reviewed by**

**Abdullah Özçelik**

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi - Res. Asst., Sakarya University Institute of Social Science, Department of Political Science and Public Administration

abdullahozcelik@sakarya.edu.tr

https://orcid.org/0000-0003-1041-199X

**Makale Bilgisi – Article Information**

**Makale Türü/Article Type:** Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

**Geliş Tarihi/Date Received:** 05/02/2021

**Kabul Tarihi/Date Accepted:** 21/05/2021

**Yayın Tarihi/Date Published:** 15/06/2021

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

**Vahdettin Işık. *Said Halim Paşa: Bir Islah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, 156 s.**

19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde İslam dünyasının, özelde Osmanlı Devleti'nin, karşılaştığı meydan okumalar ve devingenliği artan entelektüel faaliyetler neticesinde önemli fikir ve devlet adamları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yaşamış ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, toplumsal alanlarda karşılaştığı sorunlara çözüm bulma amacıyla çeşitli eserler kaleme almış olan Said Halim Paşa (1864-1921), birçok farklı özelliği kendisinde toplamış entelektüel bir devlet adamıdır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunlarından olan Said Halim Paşa, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca ve İngilizce de bilen; ayrıca İsviçre'de siyasi ilimler tahsili gören biridir. Birçok devlet görevinde bulunmuş; sonuçta 1903'te sultana karşı komplo kurmakla itham edilerek sürgüne gönderilmiştir. Bu sırada Jön Türklerle görüşerek önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş ardından da cemiyetin yönetim kademesinde farklı görevler ifa etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında sadrazamlık görevini de üstlenen Said Halim Paşa'yı farklı kılan daha ziyade fikri yönüdür. Osmanlı-İslam dünyasının içerisinde olduğu durumu toplumsal bir zeminde teşhis ve tahlil etmesi açısından dönem mütefekkirleri arasından ayrılarak, siyasi olarak eleştirel[1] bir tutum geliştirmiştir.

Birçok farklı esere konu olan Said Halim Paşa'nın hayatı, çalışmalarını Çağdaş Türk ve İslam Düşüncesi ile Eğitim Felsefesi üzerine yoğunlaştıran İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Vahdettin Işık'ın kaleme aldığı *"Said Halim Paşa: Bir Islah Düşünürünün Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri"* adlı esere de konu olmuştur.

Önsöz, on üç ana başlık, kaynakça, kronoloji, belgeler ve dizinden oluşan kitap, Said Halim Paşa'yı yaygın bir kitleye tanıtmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Said Halim Paşa tarafından kaleme alınan eserlerin anlaşılması hususunda bağlamsal bir zemin oluşturma hedefi de gütmektedir.

Eserin girişi mahiyetinde "Said Halim Paşa'yı Yeniden Düşünmek" başlığını taşıyan ilk bölümünde genel hatları ile Said Halim Paşa'nın beslendiği kaynaklarından, bilgi sahibi olduğu alanlardan, Paşa hakkında fikir serdeden kişilerden, yaptığı devlet görevlerinden, yaşadığı dönemden ve yerlerden

1 Siyasi eleştirel tutumdan anlaşılması gerekeni şu şekilde açıklayabiliriz; Paşa, klasik anlamda bilinen herhangi bir siyasi odağa veya iktidara eleştiri getirmemektedir. Ancak klasik dönemdeki siyasi yapının değişmesi ve anayasal/meşruti monarşi sitemine geçiş sürecinde seçme-ayıklama kriteri göz ardı edilerek alınan ve sosyal, siyasal yapımıza uymayan siyasi kurumların kendisine ve uygulanış biçimlerine eleştiri getirmektedir.

bahsediliyor. Bu bölüm aynı zamanda daha önce Cins Dergisi'nin 46. sayısında, yazarla yapılan röportajın tekrar düzenlenerek kitaba dâhil edilmiş halidir.[2]

"Hayatı", "Şahsiyeti", "Düşüncesi" başlıklarını taşıyan takip eden bölümlerde yazar; Said Halim Paşa'nın hayatı ile ilgili bilgileri detaylandırarak eğitimi ve devlet görevleri ile ilgili bilgiler vermiş, dönem entelektüellerinin Paşa'nın şahsiyeti hakkındaki görüşleri özellikle vurgulanmış; fikri olarak beslendiği havzalar, fikri altyapısının ana dayanak noktalarını belirtilmiştir.

"Asr-ı İnhitat" ve "Fikir Buhranımız ve Aydın Yabancılaşması" bölümlerinde Paşa'nın İslam dünyasında çöküşün sebepleri, halk ile aydınlar arasındaki uçurum hususlarındaki görüşleri yazar tarafından ortaya konulmuştur.

Bu bölümlerden sonra gelen "Batı Medeniyeti ile İlişkiler" ve "Çözüm: İslamlaşmak" başlıklarının altında yazar, Said Halim Paşa'nın farklı medeniyetler arasındaki iletişim, İslam ve Batı'nın düşünce biçim ve tarzları arasındaki farklar, başka medeniyet havzalarından istifade etmenin çerçevesi, İslamî yenilenmenin dayanakları, İslamlaşma siyaseti, İslamlaşmanın çerçevesi gibi konulardaki düşüncelerini irdelemiştir.

"İslam Toplumunun Siyasi Yapısı" bölümünde ise yazar, Paşa'nın İslamlaşmanın dört unsurundan biri olarak zikrettiği siyaseti, Müslümanlar arasındaki dayanışmanın bir ürünü olarak tanımladığını ve siyasetin amacını İslam ahlakının ve toplum düzeninin en iyi şekilde tatbik edilmesi olarak gördüğünü belirtir. Yazar bu bölümde Paşa'nın hilafet ve saltanat ile Müslümanların devlet tasavvuruna dair görüşlerine de yer vermiştir.

Yukarıdaki arka plandan hareketle eserin muhtevası ile ilgili şu tetkiklerin yapılması mümkündür:

1. Giriş bölümü mahiyetinde olan "Said Halim Paşa'yı Yeniden Düşünmek" başlıklı bölüm, bir röportajın tekrar düzenlenerek buraya alınmasından kaynaklı olarak, daha çok bir konuşma metni hüviyetindedir. Metne yapılan eklemeler ile söyleşiden iktibas edilen yerlerin dil açısından oldukça uyumsuz olduğu söylenebilir. Bu durum haliyle okumayı da zorlaştırmaktadır. Konu bütünlüğü açısından da kopukluklar söz konusudur. Zira Said Halim Paşa'nın yaşadığı dönem anlatılırken farklı konulara girilerek konu akışı sekteye uğramıştır. Aynı bölümde söyleşinin nesre tam olarak aktarılamamasının mahzurlarından biri de yazarın bazı bilgileri (söyleşiye sonradan eklenen kısımlarda) kaynaklara atıf yaparak verirken, diğer kısımlarda herhangi bir atfın büyük ölçüde bulunmamasıdır. Örneğin; Paşa'nın (eserin neredeyse tamamında vurgulanan) denge unsuru olma rolü yeterince açıklanmadığı

2 Bkz. Vahdettin Işık, "Said Halim Paşa, Çağının Çok İlerisinde Bir Entelektüeldir," *Cins Dergisi* (2019). https://www.cins.com.tr/genel/vahdettin-isik-said-halim-pasa-caginin-cok-ilerisinde-bir-entelektueldir/

gibi en azından detaylı bilgi edinilebilecek bir kaynağa da atıf yapılmamıştır. Ayrıca; Paşa'nın kendi sorunlarımızı fıkıh temelli bir yaklaşımla kavrayıp çözebileceğimizi, Batılı sosyal bilimlerin ise farklı bir tarihî ve sosyal zemine oturduğunu söylediğini belirten yazarın, konu ile ilgili olan *"İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim"*[3] adlı esere atıf verseydi okuyucular açısından daha derin okumaların yapılmasını sağlayabilirdi. Ek olarak yazar, Said Halim Paşa'nın İttihatçıların maceracılığını dengeleme kastının olduğunu ifade etmekle birlikte bu dengeleme sorumluluğunu Paşa'nın neden üstlendiğini belirtmemekte ve yine İttihatçıların maceracılığı ile neyi kastettiğini açıkça ifade etmemektedir. Dördüncü olarak Paşa'nın sadrazamlığı ve hariciye nazırlığını birlikte yürüttüğü bir dönemde, oldukça tartışmalı olan, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girişini bir oldubitti olarak nitelerken Paşa'nın kaleminden çıkmış olan *"Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı"* ile uluslararası ilişkiler alanında çalışan akademisyenlerce kaleme alınmış *"İmparatorluğun Savaş Kararı"* adlı eserlere atıf verebilirdi.[4] Ancak yukarıda ifade edilen mahzurlar söyleşi olduğu gibi buraya aktarılarak izale edilebilir. Söyleşide hem bir konu bütünlüğü hem de belli bir akış bulunmaktadır.

2 Hayatı başlığını taşıyan diğer bölümde ise Paşa hakkında ilk bölümde zikredilen bilgilerde sık sık tekrara düşülmüştür. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişinden Paşa'nın haberinin olmadığını belirtmesine rağmen yazar, burada konu ile doğrudan ilgili olan ve Paşa tarafından yazılan *"Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı"* adlı esere herhangi bir atıf vermemiştir. Ayrıca Paşa'nın birçok devlet adamı ile tutuklanarak götürüldükleri Bekirağa Bölüğü'nün, İstanbul Üniversitesi'nin Bayezid Kampüsü'nde olduğunu belirtmiş ancak bunun günümüz için geçerli bir durum olduğunu belirtmediği için sanki o tarihte söz konusu kampüs içindeymiş izlenimine sebep olmuştur. Ek olarak o dönem kampüsün Harbiye Nezareti'ne ev sahipliği yaptığı ve Bekirağa Bölüğü'nün resmi adının İstanbul Muhafız Dairesi olduğu da belirtilebilirdi. İkinci olarak ABD başkanı Woodrow Wilson'ın doğuda bir Ermeni devleti kurulmasını desteklediğini ancak Paşa'nın yazdığı bir mektuptan sonra başkanın fikrinin değiştiğini ifade ettiği yerde bu

3 Bkz. Recep Şentürk, *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006).

4 Bkz. Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2019). Ayrıca bkz. Ali Balcı vd., *İmparatorluğun Savaş Kararı* (Ankara: Kadim Yayınları, 2019). Yine konu ile ilgili olarak değerlendirmesi yapılan eserin çıkmasından yaklaşık bir ay önce çıkan ve tarih disiplini çerçevesinde meseleye ışık tutan bir diğer esere de kitabın yeni baskısında yer verilebilir. Söz konusu eser için bkz. Necmeddin Alkan, *İmparatorluğun Son Savaşı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020).

cümleyi "söylenir" kelimesi ile tamamlayarak yazar bu hususa bir rivayet izlenimi vermiştir. Devamında Paşa'nın mektuplarının eksiksiz ve orijinal halinin elde bulunmadığını belirten yazar, okuyucuyu bilgi edinme açısından bazı soruları sormak zorunda bırakmaktadır. Bu bilgiyi söyleyen kimdir? Nereden edinilmiştir bu bilgi? Bu gibi sorular cevapsız kalmaktadır.

3 "Şahsiyeti" başlığı altında ise Paşa'nın Malta adasına sürgüne gönderilmesine tepki olarak kaleme alınan *Sebilürreşad Dergisi*'ndeki yazıdan alıntılanan kısımda yazım/baskı hataları bulunmaktadır. Yazıda geçen "cukuâ" ifadesi "vukuâ" olarak, "fenalıklara mâni olabilen be" ifadesindeki "be", "ve" olarak değiştirilmelidir.

Bir önceki bölümde Paşa'nın Ermeni Arşavir Şıracıyan tarafından öldürüldüğünün "rivayet" olduğunu ifade eden yazar, bu bölümde Şıracıyan'ın yayınlanan itiraflarına atıf yapması hem yazarın tekrara düşmesine hem de okuyucuda muhtemel bir bilgi karmaşasının oluşmasına neden olmuştur.

4 "Düşüncesi" kısmında ise yazar, Paşa'nın düşünce dünyasını belli bir sistematik içerisinde vermemiştir. Paşa'nın bir denge unsuru oluşu burada da işlenmiş; referans olarak da "*İslam Düşünce Atlası"* verilmiştir.[5] Fakat "Denge" konusu kitap boyunca muğlak kalmıştır. Zira dengeden kasıt Paşa'nın siyaseten partizanca davranmaması mı, Batı ve İslam medeniyeti arasında bir mukayese ve eklektik bir tutum sergilemesi mi (ki Paşa açıkça İslam medeniyetinden taraftır) vb. neyin kastedildiği derli toplu bir şekilde ifade edilmelidir. Zira bu bölümde de daha önceki bölümlerdeki bilgilerin bir kısmı tekrar edildiği için ifadeler net olarak anlaşılamamaktadır. İkinci olarak Paşa'yı dönem mütefekkirlerinden farklı kıldığı söylenen denge[6] unsurunun kıstası nedir sorusu, belirtilmesi gereken başka bir olgudur.

5 "Asr-ı İntihat" bölümünde yazar, Paşa'nın risalelerinden yaptığı alıntıları orijinal hali ile vermiştir. Ancak genel okuyucu için alıntıyı açıklamak ve Paşa'nın hangi risalesinden alındığını belirtmek daha uygun düşebilirdi. Sayfa 59 ve 60'ta milli adetlerden dolayı arka planda kalan

5 Vahdettin Işık, "Said Halim Paşa 1864 - 1921", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 2 Şubat 2021). https://www.islamdusunceatlasi.org/detail/person166

6 Yazar herhangi bir atıf göstermediği ve muğlak bıraktığı denge konusu, M. Hanefi Bostan'nın yazdığı yüksek lisans tezi ile akademik bir dergide yayınlanan makalesinde geçmektedir. Bostan'nın yüksek lisans tezinde Said Halim Paşa'nın Enver ve Talat Paşa arasında bir denge unsuru olduğu açıkça belirtilmiş ve iki farklı esere de atıf verilmiştir. Aynı bilgi Bostan'nın makalesinde de yer almış fakat herhangi bir referans verilmemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. M. Hanefi Bostan, *Said Halim Paşa'nın Hayatı* (Marmara Üniversitesi, 1986), 133 ve M. Hanefi Bostan, "Said Halim Paşa ve Fikirleri," *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi* 8/22 (2019), 58.

İslam ahlakının yeniden öne geçmesini ve İslam dinini hiyerarşi basamağının en üstüne yerleştirirken hemen akabinde Paşa'nın her milletin kendi milli esasları, ilke ve gelenekleri ile saadete ulaşılacağını belirttiğini ifade eden yazar iki fikir arasındaki bağlantıyı daha açık bir şekilde belirtmelidir. Hem milli hasletlerin hem İslam'ın öne geçmesi nasıl olacaktır?

6 "Fikir Buhranımız ve Aydın Yabancılaşması" adlı başlıkta Paşa'nın risalesinden yapılan alıntıda bazı hatalar bulunmaktadır. Mesela sayfa 71'de alıntıda "tenfiğ etmek" yerine "tenkîs etmek", "mevaliğ" kelimesi yerine "mevâni", "üçüncü anasır" yerine "üçüncü bir unsurun", "tebdil" yerine "tebeddül" vb. risalenin aslına uygun olmayan şekilde hatalar mevcuttur. Ayrıca alıntı yapılan yerde tasarrufta bulunulmuş orijinaline aykırı olarak kısaltma yapılmış ancak bu belirtilmemiş sanki yekpare bir paragraf şeklinde alıntı yapılmıştır. Bu karşılaştırma yazarın kendisinin hazırladığı ve atıf gösterdiği "*Said Halim Paşa Külliyatı*"[7] eseriyle mukayese edilerek rahatlıkla görülebilmektedir. Son olarak bahse konu alıntıda "be-yinlerinde", "hürriyet-i siyasi-ye", "mâ-lumatı" ifadelerinde muhtemelen baskıdan kaynaklı olarak "-" işareti ifadelerin aslında olmaması gereken bir şekilde bulunmaktadır.

7 "Batı Medeniyeti ile İlişkiler" başlığının altında yazar, sayfa 77, 78 ve 79'daki Paşa'nın risalelerinden yaptığı alıntıları sadeleştirerek vermiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere diğer bölümlerde bunu yapmamıştır. Bu konuda yeni baskılarda kitabın tamamında belli bir sistematiğin benimsenmesi eserin bütünlüğü açısından daha yararlı olacaktır. Sayfa 80'de Paşa'nın eğitimi ile ilgili bilgiler yeniden tekrar edilmiştir. Yazar kendi hazırladığı, Paşa'nın risalelerinin yayınladığı külliyattan alıntıları metin içinde gösterirken yazar soyadı kısmına Said Halim Paşa ve yayın yılına ise 2019 yazmıştır. Ancak aynı yıl yine Paşa'nın yazdığı ve başka bir kişi tarafından yayına hazırlanan *"Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı"* adlı eser ile bir çakışma meydana gelmektedir. Zira yazarın, aynı müellifin aynı yılda yayınlanan eserlerine atıf yaparken iki eserin farklı eserler olduğunu belirtmesi gerekirdi. [8] Sayfa 81'de *"Said Halim Paşa Külliyatı"*ndan sadeleştirilerek yapılan doğrudan alıntıda sayfa numarası 203-204 şeklinde verilmiştir. Ancak Paşa'nın külliyatından bu sayfadaki alıntı 373 ve 375. sayfalara denk

7 Said Halim Paşa, *Said Halim Paşa Külliyatı,* çev. Vahdettin Işık (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019).

8 Örneğin yazar; hem *Said Halim Paşa Külliyatı* adlı eserden alıntı yaparken (Said Halim Paşa, 2019, X) şeklinde atıf yapmakta, hem de *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* adlı eserden alıntı yaparken (Said Halim Paşa, 2019, X) şeklinde atıf göstermektedir. Halbuki söz konusu eserlerden ilki günümüz Türkçesine transkribe edilmişken ikinci eser Fransızcadan tercümedir.

düşmektedir. Hemen devamında sayfa sonundaki alıntı da *"Said Halim Paşa Külliyatı"*ndan yapılmış ve sayfa numarası 205 olarak verilmesine rağmen külliyatta bu alıntı sayfa 379'a denk gelmektedir.

8 "Çözüm: İslamlaşmak" kısmına gelindiğinde ise yazar, sayfa 84 ve 85'te Paşa'nın *Burhan-ı Fikrimiz (Said Halim Paşa Külliyatı'*nın içinde*)* adlı risalesinden yaptığı alıntıyı risalenin farklı sayfalarından almış ve birleştirmiş; ancak bunu yekpare bir alıntı gibi göstererek tek bir sayfaya atıf yapmıştır. Yine bu bölümde Paşa'nın fikriyatının bir kısmı tekraren belirtilmiştir. Sayfa 87'de Paşa'dan yapılan alıntı yazarın hazırladığı "Said Halim Paşa Külliyatı" adlı eserden yapılmasına ve aynı eserden yapılan daha önceki alıntılarda metin içi referans Said Halim Paşa'ya verilmesine rağmen yazar, burada metin içi atfı kendisine vermiştir. Sayfa 88'den itibaren Paşa'dan yapılan alıntı sayfa 90'a kadar herhangi bir tırnak işareti olmadan devam etmektedir. Bu durum 2 sayfa boyunca (sayfa 90'daki atfa kadar) yazılanların yazarın kendisine ait olduğu izlenimi vermektedir.

Sonuç olarak Said Halim Paşa'nın biyografisinin ele alındığı bu çalışma yukarıda ifade edilen mahzurları taşımasına rağmen yeni baskılarında bunlar izale edilerek çağdaş düşünce tarihimiz açısından bir ihtiyaç olan Paşa'nın biyografisi, daha sağlıklı bir zemine oturtulabilir. Eserin sonunda verilen ek okumalar eserin kıymetini arttırırken, eserin konu ve akış itibariyle belli bir sistematikten yoksunluğu okunmasını zorlaştırmaktadır. Ek olarak her bölümde Paşa hakkında sürekli tekrar eden bilgiler, akışı ciddi şekilde bozmaktadır. Eser yeniden organize edilerek ve en başa yeni eklemeler yapılarak baştaki söyleşi metni ilk kaynaktaki haliyle değiştirilmeden aynen konulabilir ya da yeniden bir giriş bölümü yazılabilir. Eser içerisindeki atıflar zenginleştirilerek belli bir atıf sistematiğine göre yeniden düzenlenebilir. Ayrıca metin içi atıf sisteminden ziyade dipnotlu atıf sistemi eser için daha uygun görünmektedir. Zira hem bahsi geçen kavramları, konuları vs. açıklama hem de atıfları zenginleştirme imkânı yazarı daha iyi bir akış inşa etmeye sevk edecektir. Paşa'nın düşüncesinin detaylıca işlendiği bölümler ya daha belirgin üst başlıklar altında birleştirilmeli ya da eserlerinin anlatıldığı bölüm ile uyumlu bir şekilde yeniden düzenlenmelidir.